

AGNIESZKA STRYCHARCZUK

IDEAŁ *VIRGO-MARTYR* W *PASSIO AGNETIS* AURELIUSZA PRUDENCJUSZA KLEMENSA

Tematem niniejszego artykułu jest sposób przedstawienia ideału *virgo-martyr* w XIV hymnie Prudencjusza. Ideał ten obecny w starożytnej tradycji martyrologicznej, w przekazach literackich, które powstawały w czasie prześladowań, był nadal żywy także w późnym antyku, gdy religia chrześcijańska cieszyła się już wolnością. Bohaterką XIV hymnu, zamieszczonego przez Aureliusza Prudencjusza Klemensa w zbiorze *Peristephanon* i zatytułowanego *Passio Agnetis*¹, jest św. Agnieszka, która poniosła śmierć męczeńską prawdopodobnie w ostatnim okresie wielkich prześladowań około 305 r.² Prudencjusz, poeta pochodzący z Hiszpanii, odbywając podróż do Rzymu, odwiedził także chrześcijańskie katakumby i musiał widzieć umieszczony nad grobem św. Agnieszki epigram autorstwa papieża Damazego³, dlatego jednym z podstawowych elementów kompozycyjnych hymnu Prudencjusza jest opis jej grobu. Jest to jednak tylko punkt wyjścia do opisu chwalebnej śmierci Agnieszki, ponieważ właśnie śmierć stanowi centrum idei męczeństwa, realizację *imitatio Christi*⁴. Prudencjusz akcentuje jednak silnie, jako

Mgr AGNIESZKA STRYCHARCZUK – pracownik SPNJO KUL, doktorant w IFK KUL; adres do korespondencji – e-mail: agnieszka.strycharczuk@kul.pl

¹ Tytuł oraz wszystkie cytaty z poezji Prudencjusza według wydania M. Lavarenne’a: *Prudence*, t. IV: *Le Livre des Couronnes, Dittochaeon, Épilogue*, Texte établi et traduit par ..., (Collection Budé), Paris 2003³. Por. także: *Passio S. Agnetis Virginis*, PL 13, 402; J. Bolandus, *Acta Sanctorum Januarii II*, Editio novissima, curante J. Carnandet, Parisiis & Romae 1866, 714: *De S. Agnete virgine et martyre, Romae*.

² AA SS: „*De tempore martyrii eius ista scribit Baronius in Notat. ad Martyrol. Satis apparet ipsam in ultima Ecclesiae persecutione fuisse martyrio coronatam*”.

³ Por. M. Cytowska, H. Szalest, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa. Autorzy chrześcijańscy*, Warszawa 1994, s. 203.

⁴ Por. P. Nehring, *Topika wczesnych łacińskich żywotów świętych (od Vita Antonii do Vita Augustini)*, Toruń 1999, s. 5.

komplementarną część ideału męczeństwa, obronę dziewiczej czystości. Te dwa elementy są w istocie rzeczy nierozdzielne – ideał *virgo-martyr*. Budując go, poeta czerpie z tworzących ów ideał motywów obecnych we wcześniejszej literaturze martyrologicznej.

LITERACKIE NOVUM – POETYCKIE UJĘCIE LOSÓW ŚW. AGNIESZKI

O męczeństwie Agnieszki poeta komponuje utwór poetycki. Ten fakt stanowi literackie novum, dlatego że kwestią priorytetową dla twórców chrześcijańskiego antyku było w pierwszym rzędzie sławienie dobroci i wielkości Boga, obrona zasad wiary i dbałość o odpowiednią interpretację dogmatów. Intensywniej rozwijała się twórczość translatorska i prozatorska, i to w całej swej wielowymiarowości (pisma egzegetyczne, dogmatyczne, apologetyczne), poezja zaś, ze względu na swe nawiązania do kultury pogańskiej, długo nie mogła zaistnieć w chrześcijańskiej przestrzeni literackiej. Większość autorów kształtowała swój literacki gust na utworach rzymskich poetów. Proces zwany *reformatio in melius*, czyli „oczyszczania” pogańskich poetów i korzystania z ich dorobku jako wzorca dla własnej twórczości, postępował jednak z całą intensywnością⁵. Tą drogą podąża również Prudencjusz.

Aureliusz Prudencjusz Klemens (348-405) to poeta, którego twórczość, w zgodnej opinii badaczy, stanowi „szczytowy punkt rozwoju nie tylko łacińskiej poezji chrześcijańskiej w starożytności, ale także poezji późnoantycznej”⁶. Jego poprzednicy, Hilary z Poitiers i Ambroży z Mediolanu, są prekursorami nowego gatunku – hymnu kościelnego, Prudencjusz zaś jako pierwszy wprowadza do chrześcijańskiej poezji utwory liryczne w różnych metrach, w których sławi śmierć męczenników⁷. Jest to formuła odmienna od tej, jaką stanowiły opisy męczeństwa (*passiones*), które są przedmiotem badań prosopografii chrześcijańskiej, lub *Acta martyrum*, mające charakter protokołów sądowych. Materiały źródłowe zebrane przez hagiografów oraz funkcjonujące w przekazach legendy⁸ stały się inspiracją dla chrześcijańskiej

⁵ Por. Cytowska, Szelest, *Literatura rzymska*, s. 187.

⁶ Por. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce Męczeńskie*, przeł. M. Brożek i inni tłumacze, Wstęp i opracowanie M. Starowieyski, Kraków 2006, s. 39.

⁷ Por. Cytowska, Szelest, *Literatura rzymska*, s. 188.

⁸ Por. P. Franchi de' Cavalieri, *S. Agnese nella tradizione e nella legenda*, „Römische Quartalschrift für christliche Alterthums-kunde und für Kirchengeschichte”. Supplementheft 10 (1899), s. 1-67.

hymnografii oraz ikonografii. Prudencjusz z wielką wprawą łączy materiał hagiograficzny ze sztuką poetycką. Zbiór, z którego pochodzi wspomniany hymn, poświęcony jest grupie męczenników, którzy ponieśli śmierć na terenie Imperium Romanum na fali trzech wielkich prześladowań: Decjusza (edykt z końca 249 lub stycznia 250 r.), Waleriana (lata 257-259) i Dioklecjana (lata 303-305)⁹.

Bohaterka hymnu XIV, jak wspomniano, poniosła śmierć męczeńską około 305 r. Nie zachowały się akta tego wydarzenia. Przypuszcza się, że Prudencjusz dokonał kompilacji istniejących już tradycji, odnoszących się najprawdopodobniej do dwóch różnych osób. Przed nim o bohaterskiej dziewczynce pisał papież Damazy († 384) w swoim poetyckim epigramacie *Fama refert Sanctos dudum retulisse parentes*¹⁰. Sławił w nim odwagę i skromność młodej męczennicy oraz opisywał jej śmierć, która dokonała się w płomieniach („*Urere cum flammis voluisset nobile corpus*” – w. 5)¹¹. Sporo uwagi poświęcił Agnieszce inny wielki twórca tego okresu – św. Ambroży († 397). W *De virginibus* 1, 2, 5-9 oraz 4, 19 zamieścił mowę ku jej czci, sławiącą podwójny charakter złożonego przez nią świadectwa. Krótkiej wzmianki dokonał także w *De officiis ministrorum* 1, 41, 203 oraz w *Epistula* 7, 36. Najbardziej jednak znany jest jego hymn *Agnes beatae virginis*¹², nawiązujący do tradycji, według której Agnieszka została ścięta („*hic, hic, ferte, ut profluo / cruore restinguam focus*” – w. 23-24). Opisy jej pasji obecne we wspomnianych utworach biskupa Mediolanu są zgodne z rozpowszechnionym w tym okresie sposobem przedstawiania śmierci dziewczic – *virgo-martyr*¹³.

⁹ Szerokie omówienie tych faktów zob. M.F. Baslez, *Prześladowania w starożytności. Ofiary. Bohaterowie. Męczennicy*, przeł. E. Łukaszuk, Kraków 2009, s. 312-380.

¹⁰ Damasus, *Epigrammata*, 29, 1.

¹¹ Por. F.J.E. Raby, *A History of Christian-Latin Poetry. From the Beginnings to the Close of The Middle Ages*, Oxford 1953, s. 18. Badacz uważa, że epigramy Damazego mają duże znaczenie historyczne. Zostały jednak skomponowane po to, by zachować pamięć o szeroko prowadzonej przez papieża odbudowie zabytków wczesnego Kościoła. Te krótkie wiersze, napisane głównie w heksametrach, zawierają wiele uchybień wobec czystości prozodycznej i wykazują niewielki lub nawet całkowity brak poetyckich doznań. Trzeba jednak pamiętać, że przed Prudencjuszem to Damazy znalazł sposób uczczenia cierpień męczenników, chociaż granice epigramu pozwalają jedynie na bardzo sumaryczne potraktowanie takiego tematu.

¹² Na temat autentyczności tego hymnu toczy się szeroka dyskusja, w toku której większość uczonych przypisuje autorstwo hymnu św. Ambrożemu. Por. A.S. Walpole, *Early Latin Hymns*, Cambridge 1922, s. 69-71; G. Banterle, *Introduzione*, w: *Opera Omnia di Sant' Ambrogio*, [vol. 22:] *Inni, iscrizioni, frammenti*, Milano-Roma 1994, s. 11-18.

¹³ Por. T. Gacía, *Analiza hymnu «Agnes beatae virginis» św. Ambrożego*, „*Vox Patrum*” 19 (1999), t. 36-37, s. 259-270. Autor analizy zwraca uwagę, że w pozostałych utworach zostaje

Ciekawy w tym kontekście wydaje się pogląd, że każdy z trzech wzmiankowanych autorów posłużył się motywem dziewiczego męczeństwa Agnieszki w odpowiednim dla siebie celu. Damazy – aby opisać miejsce pochówku wybranych świętych, Ambroży – aby mieć stosowne *exemplum* dla swego nauczania o dziewictwie, Prudencjusz zaś – aby znana rzymska tradycja stała się integralną częścią jego poetyckiego dzieła, sławiącego męczenników¹⁴. Takie ujęcie pozwala wnioskować, że postać św. Agnieszki była niezwykle ujmująca i inspirująca. Jak podaje M. Lavarenne we wstępie do *Peristephanon XIV*, Agnieszka jest jedną z najbardziej znanych rzymskich męczennic. Jest również jedną z niewielu świętych upamiętnionych w *Depositio martyrum* – katalogu z połowy IV wieku, w całym zaś średniowieczu znajdziemy utwory opiewające jej chwałę. Z tego też względu została umieszczona w kanonie rzymskim¹⁵.

Nie ma zatem powodu do zdziwienia, że Prudencjusz poświęcił jej jeden ze swoich hymnów. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że w swoim zbiorze zamieścił hymny poświęcone tylko trzem kobietom: Agnieszce i Eulalii z Emeryty (hymn III) oraz fragment dedykowany Engracji z Saragossy (hymn IV, *Na cześć osiemnastu męczenników Cezaraugusty*, w. 109-144)¹⁶.

Takie wyróżnienie nie może być przypadkowe, zważywszy, że losy Agnieszki i Eulalii cechuje spora zbieżność. Nie można zatem wykluczyć, że Prudencjusz, czując się podwójnym patriotą, uznał za właściwe podkreślenie faktu zaszczytnego posiadania w gronie rodzimych męczenników „hiszpańskiej odpowiedniczki” rzymskiej Agnieszki.

potwierdzona tradycja o ścięciu Agnieszki. W *De virginibus* jednak Ambroży pozwala sobie na subtelny aluzję do tradycji reprezentowanej przez papieża Damazego (tamże 1, 2, 7).

¹⁴ Por. R. E. Messenger, *The legend of St. Agnes in Early Latin Hymns*, „The Classical Weekly” 37 (1943), nr 7, s. 75.

¹⁵ Prudencje, t. IV (ed. M. Lavarenne), s. 190.

¹⁶ Na temat postaci kobiet w *Peristephanon* istnieje bogata literatura. Przykład mogą stanowić następujące publikacje: B. Riposati, *La struttura degli inni alle tre vergini martiri del Peristephanon di Prudenzio (III, IV 109-144, XIV)*, w: *Paradoxos Politeia*, FS G. Lazzati, Milano 1979, s. 25-41; J. Fontaine, *Le femme dans la poésie de Prudence*, „Revue des études latines” 47bis (1970), s. 55-83 (Zbiór 415-443). Nowe, nieco feministyczne spojrzenie na temat proponuje V. Burrus, *Reading Agnes: the rhetoric of gender in Ambrose et Prudentius*, „Journal of Early Christian Studies” 3 (1995), nr 1, s. 25-46. Według tej autorki u Ambrozego opowieść o Agnieszce jest zestawiona z tą o Tekli i stanowi przeróbkę apokryfu, którego tematyka dotyczy nawrócenia i seksualnej powściągliwości kobiety. U Prudencjusza, bohaterka hymnu odzwierciedla typ dziewiczej heroiny z klasycznej tragedii – jako nowa Poliksena.

2. WALORY LITERACKIE I TREŚCI TEOLOGICZNE OPISU MĘCZEŃSTWA DZIEWICY W PASSIO AGNETIS

Motyw dziewiczego męczeństwa jest charakterystyczny dla obydwu wspomnianych hymnów. Wzorzec jednak pozostawiony przez Agnieszkę ma o wiele większy wydźwięk, gdyż pochodzeniem przynależy ona do kultury, która miała znacznie szersze oddziaływanie w świecie niż dorobek *Gallia Terraconensis*. Warto jednak zaakcentować te elementy hymnu XIV, dzięki którym Prudencjusz zbudował ideał *virgo-martyr*, a które miały swoje reminiscencje zarówno w literaturze religijnej wieków późniejszych, jak i w duchowości eksponowanej w nauczaniu Kościoła.

IMIĘ. W pierwszym rzędzie zwraca uwagę symbolika zawarta w imieniu męczennicy¹⁷. M. Lavarenne we wstępie do *Passio Agnetis* wysuwa hipotezę, że prawdziwe imię męczennicy może być nieznane. To zaś, którym się posługujemy jest jedynie chrześcijańskim przydomkiem: ἀγνή, czyli „czysta”¹⁸. Podobnie M. Starowieyski przytacza opinię, że braku w dokumentacji źródłowej na temat świętej skłaniały do supozycji, że ona sama nie była postacią historyczną, jej zaś imię jest personifikacją czystości¹⁹. Ambroży uznał, że imię męczennicy nie jest imieniem człowieka, lecz zawiera w sobie pewne proroctwo zapowiadające jej śmierć i chwalebą przyszłość²⁰.

WIEK. Autor *Passio* kilkakrotnie podkreśla młodość Agnieszki. Oprócz pojedynczych form leksykalnych: *puella* oraz deminutivum *puellula* mamy zwroty: *jugali vix habilem toro* (w. 10), *primis in annis forte* (w. 11). Prudencjusz dość subtelnie opisuje fakt niezdolności (ze względu na wiek) do zawarcia małżeństwa. Nie zwraca natomiast uwagi na brak dojrzałości

¹⁷AA SS: „Ideoque supervacaneum fuerit, Sanctorum Patrum, quibus eam celebrant, praeconia, Martyrologiumve congerere eulogia, in quibus Agnes, Agne, Agna, et a Graecis Hagne, id est, pura, casta, intemerata, appellatur”.

¹⁸Prudence, t. IV (ed. M. Lavarenne), przypis 1, kol. 190. Por. także: Hieronymus, *Epistula 8 Ad Demetriadem*, PL 22, 1123: „Omniumque gentium litteris atque linguis, (b) praecipue in Ecclesiis ἀγνή vita laudata est. (b) Emendamus itaque versis in Graecum litteris ἀγνή, agne, quod est casta, aut caelebs – βίος ἀγνός τῶν ἀφρόδισίων – vita a rebus veneris pura, quod unum abs Hieronymo intendi, ex toto contextu liquet”.

¹⁹Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: Prudencjusz Klemens, *Wieńce Męczeńskie*, s. 337.

²⁰Ambrosius, *De virginibus*, 1, 2, 5: „non hominis habuisse nomen, sed oraculum martyris”; 1, 2, 6: „nomen virginis titulus est pudoris”.

prawnej, co porusza Ambroży²¹. Wizja Damazego jest z kolei bardziej naturalistyczna i podkreśla niemalże dziecięctwo Agnieszki²². Niemniej jednak, według tradycji, Agnieszka w chwili męczeństwa miała 12 lub 13 lat²³. W podobnym wieku są pozostałe bohaterki *Peristephanon* Eulalia i Engracja. Możliwe, że Prudencjusz nawiązuje tutaj do utworu Klaudiana, sławiącego cesarski mariaż Honoriusza i Marii, córki Stylichona, która w chwili małżeństwa była w wieku zbliżonym do Agnieszki, lub też na zasadzie polemiki przeciwstawia młodość i skromność chrześcijańskich męczennic wymuszonemu dziewictwu pogańskich westalek, które w bardzo młodym wieku przeznaczane były do kapłańskiej służby²⁴. Podkreślanie wieku Agnieszki może być także umotywowane typowym dla pochwalnej retoryki wymogiem uwydatnienia walorów postaci portretowanej w utworze²⁵.

ODWAGA. W tym kontekście szczególny kontrast do wieku stanowiła odwaga wobec złożenia najwyższego świadectwa i dojrzałość do obrony prawd wiary, a także to, co Pliniusz nazwał *inflexibilis obstinatio*²⁶ – niezłomny upór, wytrwałość w cierpieniu. Agnieszka (*puella fortis* – w. 2; *fortiter impiis/iussis renisam* – w. 12-13) stała się wymownym przykładem zespolenia tych dwóch aspektów. Wspomniane cechy charakteru były nader często eksponowane w opisach pasji. Cel takiej praktyki determinowały wyzwania, z jakimi musieli się mierzyć obrońcy chrześcijańskiej wiary. Zastanawiająca odwaga u tak młodej osoby budziła zdziwienie nie tylko obserwujących proces, ale też samego prześladowcy i jego pomocników:

Stabat feroci robore pertinax,
Corpusque duris excruciatibus
Ultero offerebat, non renuens mori. (w. 18-20)

²¹ Tamże, 1,2,8: „Novum martyrii genus: nondum idonea poenae et iam matura victoriae, [...] stupere universi, quod iam divinitatis testis existeret, quae adhuc arbitra sui per aetatem esse non posset”; 1, 4, 19: „haec probavit Dominum, quem quia aetas nondum poterat confiteri, natura confessa est”.

²² D a m a s u s, *Epigrammata*, 29, 3: „nutricis gremium subito liquisse puellam”.

²³ Por. P. Y. F u x, *Les sept passions de Prudence*, Fribourg 2003 (Paradosis 46), s. 550 § 10.

²⁴ Tamże, s. 547. Por. także niżej pkt 6.

²⁵ Por. P. N e h r i n g, *Uwagi o czasowej strukturze najwcześniejszych łacińskich żywotów świętych*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wiprzycka, t. 2, Kraków 1999, s. 123.

²⁶ C. P l i n i u s S e c u n d u s, *Epistulae*, 10.96.3: „Interrogavi ipsos an essent Christiani. Confitentes iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus: perseverantes duci iussi. Neque enim dubitabam, quaecumque esset quod faterentur, pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri. Fuerunt alii similis amentiae quos, quia cives Romani erant, adnotavi in urbem remittendos”.

Fizyczna wytrwałość i psychiczna odporność dręczonych chrześcijan, przyczyniały się niejednokrotnie do amplifikacji inwencji prześladowcy w zadawaniu cierpienia. Agnieszka, nie objawiając strachu przed oddaniem życia, jest wystawiona na inną próbę, która w opinii Tertuliana była groźniejsza niż śmierć²⁷:

Tum trux tyrannus: Si facile est, ait,
Poenam subactis ferre doloribus,
Et vita vilis spernitur: at pudor
Carus dicatae virginitatis est.
Hanc in lupanar trudere publicum (w. 21-25)

Tego typu środek, mający służyć złamaniu oporu chrześcijańskich kobiet, nie był, jak wiadomo, praktyką powszechną. Traktowano go najczęściej nie jako formę kary, ale próbę zastraszenia. M. Lavarenne na podstawie analizy innych martyrologiów stwierdza, że passusy opowiadające o odsyłaniu chrześcijanek do domu publicznego mogły pojawiać się jako element swoistego „wzbogacenia” pasji męczennic w przypadku, gdy brakowało konkretnych informacji na ich temat²⁸. Gorliwa obrona Agnieszki przed doznaniem takiego znieważenia prowadzi ją do odważnego przyjęcia śmierci męczeńskiej:

Sic fata, Christum vertice cernuo
Supplex adorat, vulnus ut imminens
Cervix subiret prona paratius. (w. 85-87)

Pogarda dla własnego życia, wręcz ostentacyjnie prezentowana przez męczenników, była elementem trudnym do zaakceptowania dla nieprzychylnie nastawionych do chrześcijaństwa mieszkańców Imperium Romanum. Fabio Ruggiero, analizując w swym eseju refleksje przedstawicieli kultury pogańskiej (m.in. Epikteta, Marka Aureliusza czy wspomnianego już Pliniusza Młodszego) wobec męczeństwa twierdzi, że choć mogli być oni pod wrażeniem siły *martyres*, niemniej jednak ich postępowanie nie było traktowane jako zgodne z rozumem²⁹. Marek Aureliusz przyznaje, że przesada w postę-

²⁷ Tertullianus, *Apologeticus*, PL 1, 535: „Nam et proxime ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorum omni poena et omni morte reputari”.

²⁸ Prudence, t. IV (ed. M. Lavarenne), s. 194.

²⁹ Por. F. Ruggiero, *Szaleństwo chrześcijan. Paganie wobec chrześcijaństwa w pierwszych pięciu wiekach*, tł. E. Łukaszyk, Kraków 2007, s. 83-84.

powaniu męczenników może być traktowana jako oznaka ich bezczelności³⁰. Ów przesadny upór pozostawał w sporej dywergencji wobec zasad logiki i poczucia dobrego smaku, dlatego był zarzutem dość często podnoszonym wobec religii chrześcijańskiej³¹.

CIERPLIWOŚĆ I WYTRWAŁOŚĆ. Zgodnie z przedstawionym tokiem rozumowania przeciwnymi duchowej estetyce pogaństwa były *constantia* i *patientia martyrum*. Pragnący oddać życie za wiarę wielokrotnie poddawani byli podstępny manipulacjom oprawców. Agnieszka z cierpliwością i nieustępliwością mierzy się z „argumentami” sędziego:

Tentata multis nam prius artibus,
Nunc ore blandi iudicis illice,
Nunc saevientis carnificis minis, (w. 15-18)

Podobny schemat pojawia się często w opisach pasji męczeńskich. Sam Prudencjusz w hymnie III, poświęconym Eulalii, mówi, że była nieczuła wobec napomnień rodziców³² i niewzruszona wobec przekonań sędziego. Wytrwałość Agnieszki oraz innych świętych nie była cnotą w sensie filozoficznym, rozumianą jako stałość, dzięki której stoicki mędrzec mógł przyjmować cierpienia, urazy czy niesprawiedliwość. Wręcz przeciwnie. Podążając za nauką św. Pawła³³, każdy wyznawca Chrystusa musiał zdawać sobie spra-

³⁰ M. Aureliusz, *Rozmyślenia*, tł. M. Reiter, Warszawa 1988, s. 131: „Jakaż to jest dusza gotowa, gdy już zajdzie potrzeba odłączenia się od ciała, albo zgasnąć, albo rozproszyć się, albo dalej trwać! Byle ta gotowość szła z własnego postanowienia, nie przez prosty upór, jak u chrześcijan, ale w sposób rozumny i poważny, i tak, by innego mogła przekonać, bez maski tragicznej” (XI, 3).

³¹ Tertullianus, *Apologeticus*, 27, 2: „Sed quidam dementiam existimant, quod, cum possimus, et sacrificare in praesenti et illaesi abire manente apud animum proposito, obstinationem salutis praeferramus”; 50, 15: „Ipsa illa obstinatio, quam exprobat, magistra est. Quis enim non contemplatione eius concutitur ad requirendum, quid intus in re sit? Quis non, ubi requisivit, accedit, ubi accessit, pati exoptat, ut totam Dei gratiam redimat, omnem ueniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat?; *De spectaculis*, 1.1: „Qui status fidei, quae ratio veritatis, quod praescriptum disciplinae inter cetera seacularium errorum etiam spectaculorum voluptates adimat, Dei servi, cognoscite, qui cum maxime ad Deum acceditis, recognoscite, qui iam accessisse vos testificati et confessi estis, aut ignorando aut dissimulando quis peccet?; *Ad Nationes*, 1, 17, 1: „Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis, quod neque gladios neque cruces neque bestias vestras, non ignem, non tormenta ob duritatem ac contemptum mortis animo recusemus”; 19, 1: „Hucusque, opinor, horrenda obstinationum Christianarum”.

³² *Peristephanon III*, w. 36-40, 101-115.

³³ Por. Rz 5, 3-4: „Ale nie tylko to, lecz chlubimy się także z ucisków, wiedząc, że ucisk wyrabia wytrwałość, a wytrwałość – wypróbowaną cnotę, wypróbowana cnota zaś – nadzieję”.

wę z wartości swego cierpienia i świadectwa pozostawianego chrześcijańskiej społeczności. Agnieszka zatem, kiedy żaden sposób wywarcia na nią presji nie odnosi zamierzonego skutku, z nieukrywaną radością przyjmuje śmierć, co więcej – z humorem mówi o wykonawcy cesarskiego nakazu:

Hic, hic amator jam, fateor, placet: (w. 74)

W ten sposób, pozostając wytrwałą i wierną wobec raz podjętej decyzji, dała przykład godnej śmierci i stała się wzorem do naśladowania³⁴. Należy przy tym pamiętać, że w ujęciu Prudencjusza istotą męczeństwa była utrata własnego życia ze względu na Chrystusa. Choć miała ona miejsce na płaszczyźnie doczesnej, w wieczności formą korelatywną do straty miał być „zysk” – możliwość przebywania z Bogiem³⁵.

ODRZUCENIE POGAŃSKICH WIERZEŃ. Motywem często powtarzającym się w relacjach hagiograficznych, obecnym również w hymnie XIV, jest dezaprobata wobec pogańskich wierzeń i niezgoda na poddanie się związanym z nimi rytuałom. Agnieszce grozi utrata dziewiczej czci, jeśli nie schyli głowy do ołtarza Minerwy. Prudencjusz unika w tym hymnie bezpośredniej konfrontacji racjonalnych argumentów chrześcijaństwa, oddających chwałę Bogu jako autorowi dzieła stworzenia, z nedorzecznnością pogańskich wierzeń. Subtelnie podkreśla jednak owo *oppositum*, stawiając naprzeciw siebie Agnieszkę i Minerwę. Młoda męczennica gardzi dziewiczą boginią, choć nie wypowiada wprost żadnej kwestii przeciwko dawnym wierzeniom. Prudencjusz czyni to zamiast niej w końcowej partii hymnu. Agnieszka, spoglądając na świat z perspektywy nieba, dostrzega jego znikomość i ułudę. Bogactwa, zaszczyty, negatywne emocje, które towarzyszą zabiegom o te dobra, są synonimem kultury materialnej, od której straszniejsze są tylko brudy i ciemności pogaństwa (*Gentilitatis sordida nubila* – w. 111).

DZIEWICTWO. Brak szacunku dla pogańskiej bogini wiąże się z wypaczeniem idei dziewictwa, czego przykłady mamy w rzymskiej tradycji religijnej. Ważne uwagi poczynił na ten temat Ambroży w *De virginibus*, kon-

³⁴ Hieronimus, *Epistula 8 Ad Demetriadem*, PL 22, 1109.: „Si te virorum exempla non provocant, hortetur, faciatque securam beata martyr Agnes quae et aetatem vicit, et tyrannum, et titulum castitatis martyrio consecravit”.

³⁵ S. Stabryła, *The concept of martyrdom in Prudentius' Peristephanon*, „Analecta Cracoviensia” 30-31 (1999), s. 562.

statując, że – jak to ma miejsce w przypadku westalek – haniebniejsza jest dziewiczość, której złamanie pozostawia się na wiek późniejszy³⁶. Z kolei w ramach rodzącego się w Italii „sporu o ideał” w kilku rozdziałach swego traktatu *De virginitate* biskup Mediolanu podjął dysputę z przeciwnikami dziewictwa³⁷. Drogą logicznej argumentacji wykazał, że nie da się zarzucić dziewictwu niegodziwości (*improbum*), bezużyteczności (*inutile*) i braku oparcia w nauce Chrystusa (*novum*), lecz należy przypisać tej cnotcie zgoła przeciwną kwalifikację³⁸. W tym kontekście z większą dynamiką wybrzmiewa w hymnie XIV podkreślanie dziewictwa Agnieszki. Prudencjusz ponownie ukazuje tu bogactwo swej frazeologii. Oto fragment mówiący o obronie tej wymagającej chrześcijańskiej cnoty:

Haud, inquit Agnes, immemor est ita
Christus suorum, perdat ut aureum
Nobis pudorem, nos quoque deserat.
Praesto est pudicis, nec patitur sacrae
Integritatis munera pollui.
Ferrum impiabis sanguine, si voles:
Non inquinabis membra libidine. (w. 31-37)

Zawiera on dwa interesujące zwroty: *pudor aureus* oraz *munera sacrae integritatis*. Epitet *aureus* nawiązuje swą symboliką do korony, jaka jest przynależna dochowaniu cnoty czystości. Niewinność zaś jest swoistego rodzaju *sacrum*, dla którego obrony warto oddać życie³⁹. Po opisie nieudanej próbie zastraszenia Agnieszki odesłaniem do domu publicznego Prudencjusz w dalszej części hymnu wprowadza epizod wystawienia jej na widok publiczny. Tutaj jednak, zgodnie z przyjętym zwyczajem, wszyscy odwracają wzrok, aby nie urazić dziewiczej godności. Wyjątek stanowi jeden młodzieniec, który nie może opanować zmysłowej pokusy:

³⁶ Tamże, 1,4,15.

³⁷ Por. P. N e h r i n g, *Najwcześniejsza chrześcijańska opozycja wobec dziewictwa w świetle De virginitate V-VII św. Ambrożego*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka, t. 5, Kraków 2004, s. 199.

³⁸ Tamże, s. 203.

³⁹ Ciekawym przykładem, ilustrującym powyższą tezę, posługuje się Ambroży w *De virginibus*, 2, 4, 22: „Antiochiaie nuper virgo quaedam fuit fugitans publici visus: sed quo magis virorum evitabat oculos, eo amplius incendebat. Pulchritudo enim audita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris et cognitionis: dum et nihil occurrit quod minus placeat, et plus putatur esse quod placeat, quod non iudex oculus explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius alerentur potiendi spe cupiditates, integritatem pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non iam amaretur, sed proderetur”.

.....nec trepidat sacram
Spectare formam lumine lubrico. (w. 44-45)

Wyrażenie *lumine lubrico* jest znakomicie dobrane przez poetę nie tylko ze względu na widoczną aliterację, lecz także na znaczenie dosłowne i przenośne przymiotnika *lubricus* – śliski, niestabilny, bezwstydy. W łacinie chrześcijańskiej otrzymuje on bardzo wyraźną, negatywną konotację, która oznacza niestabilność i skłonność do błędzenia, zwłaszcza w kwestiach wiary i moralności⁴⁰.

W tym kontekście widoczna staje się także błyskotliwa gra słowna (*lumen – fulmen – lumen*). Otóż za swój haniebny czyn młodzieniec zostaje ukarany przez porażenie piorunem i w konsekwencji traci wzrok (*Caecus corusco lumine* – w. 48). Na tym tle uwidacznia się nie tyle tryumf samej Agnieszki, co ocalająca od zguby moc Boża, sama przez się godna uwielbienia:

Ibat triumphans virgo, Deum Patrem,
Christumque sacro carmine concinens,
Quod sub profani labe periculi
Castum lupanar, nec violabile
Experta victrix virginitas foret. (w. 53-56)

PODWÓJNA NAGRODA. Radykalizm wyboru młodej męczennicy spotyka się na koniec z należną nagrodą, jaką jest podwójny wieniec⁴¹. Poeta mówi o tym fakcie w dwóch miejscach – na początku hymnu, niejako przedstawiając Agnieszkę, oraz na końcu, podkreślając jej pełną chwałę:

Duplex corona est praestita martyri,
Intactum ab omni crimine virginal, (w. 7-8)

Cingit coronis interea Deus
Frontem duabus martyris innubae:
Unam decemplex edita sexies
Merces perenni lumine conficit:
Centenus exstat fructus in altera. (w. 119-123)

⁴⁰ Por. J. Den Boeft, J. Bremmer, *Review: Notiunculae Martyrologicae IV*, „Vigiliae Christianae” 45 (1991), nr 2, s. 119.

⁴¹ Cyprianus, *De habitu virginum*, 21: „Primus, cum centeno, martyrum fructus est, secundus sexagenarius, vester est”; Ambrosius, *De virginibus*, 2, 9: „Habetis igitur in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis: et virgo permansit et martyrium obtinuit”.

Prudencjusz umiejętnie rozmieszcza główne aspekty utworu, co upoważnia do stwierdzenia, że motyw podwójnej nagrody za obronę cnoty czystości i oddanie życia za wiarę był szczególnie ceniony i eksponowany w starożytności chrześcijańskiej.

MISTYCZNE ZAŚLUBINY. Powyższe rozważania wiążą się bezpośrednio z motywem dziewiczego męczeństwa jako mistycznych zaślubin z Boskim Oblubieńcem. Agnieszka nie zamierza realizować się jako małżonka w doczesnej perspektywie. Dobrowolnie rezygnuje z tej drogi, mimo że okoliczności umożliwiającą dokonanie innego wyboru. Z miłości do Chrystusa (*Christo calentem* – w. 12) rezygnuje ze wszystkiego, co ma jakąkolwiek wartość, własną zaś śmierć rozumie jako determinizm prowadzący do upragnionego celu (*Sic nupta Christo transiliam poli* – w. 79). Prudencjusz jeszcze dogłębniej wyrazi tę prawdę w określeniu *virginalis hostia* (w. 84), które nawiązuje do ofiary Agnieszki – obrony czystości i męczeńskiej śmierci – złożonej Ojcu⁴². Wartym odnotowania jest fakt, że motyw mistycznych zaślubin został wykorzystany w sztuce przedstawieniowej wieków późniejszych. Początkowo Agnieszka ukazywana była jako orantka, samotnie lub w towarzystwie Najświętszej Maryi Panny oraz innych świętych. Często towarzyszyły jej atrybuty związane z symboliką męczeństwa: baranek, zwój, palma lub książka, rzadziej chorągiew czy wieniec. W sztuce bizantyńskiej pojawiała się w bogatym stroju, przyozdobiona w perłowy diadem i złotą stulę⁴³. Z czasem zwraca się uwagę na mniej eksponowany wymiar duchowej symboliki związanej z jej śmiercią. W wielu dziełach Agnieszka zaczyna być przedstawiana jako oblubienica Chrystusa, która otrzymuje z rąk Dziecięcia pierścień lub koronę. Jest to pewne odchylenie od typowej ikonografii⁴⁴, ale godne odnotowania i zbadania.

DUCHOWA PATRONKA. Z motywem mistycznych zaślubin wiąże się także kolejny, który podobnie jak poprzedni, powinien być interpretowany według klucza metafizycznego. Prudencjusz bardzo chętnie wykorzystuje go w swoich hymnach⁴⁵. Po doznanych cierpieniach przychodzi moment

⁴² S t a b r y ł a, *The concept of martyrdom*, s. 568.

⁴³ Wnikliwą analizę zagadnienia przedstawiła C. Diskant Muir: *St Agnes of Rome as a Bride of Christ: A Northern European Phenomenon, c. 1450-1520*, „Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art” 31 (2004-2005), nr 3, s. 137.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ I, 66: „Clara nos hinc angelorum iam vocant stipendia”; II, 487-488: „.....erupit volens / Vocem secutus spiritus”; III, 161-165: „Emicat inde columba repens, / Martyris os nive candidior /

decydujący, jakim jest śmiertelny cios zadany męczennicy przez oprawcę. Na tym tragicznym fakcie nie kończy się jednak jej egzystencja:

Exutus inde spiritus emicat,
Liberque in auras exilit; angeli
Sepsere euntem tramite candido (w. 91-93)

Moment przejścia z życia ziemskiego do rzeczywistości niebieskiej staje się widoczny dla odbiorcy. Poeta przekracza to, co w istocie nieprzekraczalne, aby dać nadzieję i pokazać właściwą perspektywę dla walki, jaką musiała stoczyć Agnieszka. Będąc teraz mieszkanką *coelestis arcis* (w. 125), może kontynuować swoją misję poprzez wstawiennictwo i łaski. Ta podwójna rola została ujęta przez Prudencjusza w swoistego rodzaju chiasm. Zarówno pierwsze wersy utworu, jak i ostatnie wyznaczają świętej określoną funkcję. Agnieszka ma pełnić funkcję duchowej i doczesnej strażniczki Rzymian (*Servat salutem virgo Quiritium* – w. 4). Podkreśla to ambiwalentne znaczenie rzeczownika *salus*, który może metaforycznie odnosić się do zbawienia wiecznego, jak też dotyczyć realnej pomocy⁴⁶. Agnieszka przeznaczona do wypełnienia opiekuńczej roli staje się jednocześnie idealnym przeciwieństwem Prozerpiny, pogańskiej bohaterki, która również proszona była przez wiernych wyznawców o opiekę⁴⁷. Opozycję między tymi postaciami można przedstawić za pomocą dwóch greckich przyimków: *ἀνά* i *κατά*. Otóż Agnieszka idzie do nieba, tam przez wstawiennictwo wyprasza u mistycznego Oblubieńca potrzebne łaski, Prozerpina porwana przez Plutona trafia do Hadesu⁴⁸ i nie ma żadnej mocy sprawczej. Skoro zatem męczennica skutecznie obroniła cnotę czystości, może teraz patronować tym, którzy jeszcze mają przed sobą zmagania związane z jej dochowaniem:

Intende nostris colluvionibus
Vultum gemello cum diademate:
Cui posse soli Cunctiparens dedit
Castum vel ipsum reddere fornicem. (w. 126-129)

Visa relinquere, et astra sequi: / Spiritus hic erat Eulaliae / Lacteolus, celer, innocuus"; V, 367-368: „Victor relictis artibus / Coelum capessit spiritus”.

⁴⁶ Por. F u x, *Les sept passions de Prudence*, s. 548 §4.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ P r u d e n t i u s, *Contra Symmachum I*, 357-358: „Rapta ad tartarei thalamum Proserpina regis, / Et, siquando suos dignatur adire Quirites”.

Wstawiennictwo świętej ma charakter uniwersalny. Pozostawiony wzór stał się dla jej naśladowców inspiracją do stawiania sobie wysokich wymagań bez względu na czas i miejsce.

CUDA. Ostatnim elementem charakterystycznym dla opisów męczeństwa, jaki możemy wyodrębnić w toku analizy *Passio Agnetis*, są cuda dokonane za wstawiennictwem świętej. Potwierdzają one ostatecznie to, o czym była mowa wyżej. Według typologii przyjętej przez Ewę Wipszycką⁴⁹ należy w utworze Prudencjusza wyodrębnić trzy typy cudów. Pierwszy ma wymiar negatywny, gdyż jest rodzajem kary wymierzonej zuchwałemu młodzieńcowi, który lubieżnie spojrzął na obnażoną postać dziewicy. Drugi jest pozytywnym następstwem pierwszego, gdyż dzięki modlitwie Agnieszki młodzienc odzyskuje wzrok:

Sunt qui rogatam rettulerint preces
Fudisse Christo, redderet ut reo
Lucem jacenti: tum juveni halitum
Vitae innovatum visibus integris. (w. 57-60)

W obydwu zaś w pełni objawia się moc Boga⁵⁰ i potężne wstawiennictwo Agnieszki. Ostatni, przedstawiony metaforycznie cud, ukazał świętą jako poskromicielkę szatana, która depcze jego głowę (w. 112-118). Daje się tu zauważyć wyraźne odniesienie do apokaliptycznej wizji, z jaką mamy do czynienia w Starym Testamencie i Apokalipsie św. Jana⁵¹. Jednak, zgodnie z bibliją egzegezą, wizja ta miała dotyczyć Kościoła – „nowej Ewy”, a w dalszej kolejności Maryi. Dzięki tak wymownemu nawiązaniu Prudencjusz przyznał Agnieszce wyjątkowe miejsce w eklezjalnej historii. Subtelne odczytanie powyższej metafory jest jeszcze możliwe w odniesieniu do ostatnich wersów utworu:

Nil non pudicum est, quod pia visere
Dignaris, almo vel pede tangere. (w. 132-133)

⁴⁹ Por. E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2006 – Typologia cudów, s. 293-302.

⁵⁰ Por. R. Wiśniewski, *Cuda i świętość*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka-Bravo, [t. 1], Warszawa 1997, s. 286: „Cuda działane za życia na ogół nie pozostawiają wątpliwości, że święty jest jedynie wykonawcą woli Boga”.

⁵¹ Por. Rdz 3, 15; Ap 12.

Święta dziewica, uzyskała cudowną moc działania w trudnościach, jakie mogły stać się udziałem chrześcijan, chcących zachować wysokie standardy moralne. Co więcej, wymienione przez Prudencjusza sprawcze dary Agnieszki, jak łaskawe spojrzenie czy dotknięcie stopą, zyskały moc równą egzorcyzmowi. Poeta, wspominając w *Przedśłowiu* własną młodość, przyznał, że napawają go wstydem grzechy rozwiązłości i zbytku⁵². W hymnie XIV wykorzystał ów osobisty wątek, by położyć ufność w blasku cudownego spojrzenia Agnieszki, dzięki któremu mógł zostać oczyszczony z dawnych przewin (w. 130-131). Faktem tym nie tylko potwierdził osobistą wiarę w działania świętej, lecz także nawiązał do tradycji hagiograficznej, według której „świętego charakteryzuje nie tylko to, że czyni cuda, ale także to, jakie to są cuda”⁵³.

3. KILKA UWAG O WPŁYWIE IDEAŁU Z *PASSIO AGNETIS* NA PÓŹNIEJSZĄ LITERATURĘ

Imponujący na przestrzeni wieków rozrost kultu św. Agnieszki upoważnia do stwierdzenia, że droga jej ziemskiego życia, a także obrona dziewictwa i chwalebna śmierć stały się czytelnym przykładem dla wielkiej rzeszy chrześcijan. Ta pełna godności i dumy Rzymianka wpisała się już w nową epokę dziejów Wiecznego Miasta, dołączając tym samym do grona jego wybitnych obywateli. Mając w pamięci koleje jej życia, możemy przychylić się do opinii Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesza, którzy uznali męczenników za chrześcijan reprezentujących wszelką doskonałość⁵⁴. Dla wyznawców Chrystusa współczesnych Prudencjuszowi taki rodzaj męczeńskiej śmierci, jaki – obok innych świętych – przypadł w udziale Agnieszce, nie jest karą, lecz zaszczytem i wyróżnieniem oraz ostatecznym zwycięstwem, które

⁵² *Praefatio*, 10-12 : „Tum lasciva protervitas, / Et luxus petulans (heu pudet, ac piget!) / Foedavit juvenem nequitiæ sordibus, ac luto”.

⁵³ Wiśniewski, *Cuda i świętość*, s. 289.

⁵⁴ Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, 4, 4, 206, 1228; na ten sam temat Origenes: *Eis martyriion protreptikos*, 49, 309, 635-6: „Forte etiam ut pretioso Jesu sanguine empi sumus, postquam Jesus accepit «nomen quod est super omne nomen», sic et pretioso martyrum sanguine quidam ementur; cum martyres magis exaltandi sint quam exaltati fuissent, si iusti tantum, non etiam martyres fuissent. Aequum est enim exaltationem proprie dici mortem quae in martyrio obitur, ut ex illo apparet: «Si exaltatus fuero a terra, omnes traham ad me ipsum». Clarificemus igitur et nos Deum morte nostra illum exaltantes; quandoquidem qui martyr est, Deum sua morte clarificat”.

zostanie nagrodzone w niebie⁵⁵. Agnieszka jest jedną z grona największych świętych Kościoła (*martyr inclyta* – w. 2). Poświęcony jej utwór przez wieki był nie tylko źródłem informacji o życiu świętej, ale także dostarczał poetyckich wzruszeń. Choć pewnym dysonansem pozostaje niewspółmierna do wieku powaga bohaterki hymnu i stanowczość wygłaszanych przez nią poglądów, trudno odmówić Prudencjuszowi inwencji w zakresie obrazowania i poetyckiego talentu.

*

Hymn XIV miał szeroki wydźwięk i paradygmatyczny charakter. Czerpali zeń inspirację kolejni twórcy, czasami modyfikując lub wzbogacając poszczególne wątki. Wzmianki o świętej znajdujemy w dziełach Augustyna⁵⁶, hymn na jej cześć został umieszczony w mozarabskim brewiarzu. Do najbardziej znanych utworów literackich wykorzystujących elementy *Passio Agnetis* należą dzieła Maksyma z Turynu († między 408 a 423) na cześć wszystkich męczenników⁵⁷, Grzegorza Wielkiego († 604)⁵⁸, Aldhelma z Malmesbury († 709/710)⁵⁹, Bedy Wielebnego († 735)⁶⁰, Flodoarda z Reims († 966)⁶¹, Hrostwity z Gandersheim († 1002)⁶², Hildeberta z Lavardin († 1133), Adama ze św. Wiktora († 1192 lub 1177). Literatura dysponuje również

⁵⁵ S. Stabryła, *Death for Christ as Victory in the light of Prudentius' Peristephanon*. „Analecta Cracoviensia” 33 (2001), s. 681.

⁵⁶ Augustinus, *Sermo* 273, 6; „Beata Agnes. Dii Paganorum non comparandi martyribus. Beati quorum passio recitata est. Beata Agnes sancta, cuius passionis hodiernus est dies. Virgo quae quod vocabatur, erat. Agnes latine «agnam» significat; graece, «castam». Erat quod vocabatur: merito coronabatur. Quid ergo, fratres mei, quid vobis dicam de hominibus illis quos Paganus pro diis coluerunt, quibus templa, sacerdotia, altaria, sacrificia exhibuerunt? Quid vobis dicam? non illos esse comparandos martyribus nostris? Etiam hoc ipsum iniuria est, quia vel dico. Quibuscumque, qualibuscumque infirmis fidelibus, licet adhuc carnalibus et lacte alendis, non cibo, absit ut illi sacrilegi comparentur. Contra unam aniculam fidelem christianam quid valet Iuno? Contra unum infirmum et trementem omnibus membris senem christianum quid valet Hercules? Vicit Cacus, vicit Hercules leonem, vicit Hercules canem Cerberum: vicit Fructuosus totum mundum. Compara virum viro. Agnes puella tredecim annorum, vicit diabolus. Eum puella ista vicit, qui de Hercule multos deceptus”.

⁵⁷ *Sermo XIV, De natale martyrum*, 54-55; *De natale sanctorum*, 60-61. CCL 23.

⁵⁸ *Registrum Epistularum* II, 50, 140; IX, 233, 7. CCL 140 A.

⁵⁹ Por. S. Gwara, *Aldhelmi Malmesbiriensis Prosa de virginitate: cum glosa latina atque anglosaxonica*, CCL, 124, 124a, Turnhout 2001.

⁶⁰ „Illuxit alma saeculis / Dies beatae virginis”. CCL 414-415, PL 94, 626.

⁶¹ Por. Ph. Lauer, *Les Annales de Flodoard*, (Collection des textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire 39), Paris 1905.

⁶² Por. W. Berschin, *Hrosvit: Opera Omnia*, (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Munich–Leipzig 2001.

starofrancuskim⁶³ i staroangielskim żywotem św. Agnieszki, jej męczeństwo jest wspomniane w *Złotej legendzie* Jakuba de Voragine († 1298)⁶⁴, a w *Fabiolli* kard. M. Wisemana († 1865) mamy opis męczeństwa Agnieszki, jednak oparty na późniejszych, niesprawdzonych podaniach⁶⁵. Liczne wzmianki o świętej zawierają także *Acta Sincera*⁶⁶.

Tak intensywne na przestrzeni dziejów wykorzystanie motywów zawartych w hymnie XIV Prudencjusza świadczy nie tylko o uznaniu, jakim cieszył się jego autor, lecz także o bogactwie duchowych doznań płynących z lektury tekstu. Dzięki wykorzystaniu popularnych w literaturze wczesnochrześcijańskiej motywów, hymn XIV Prudencjusza może uchodzić za dzieło wzorcowe dla swego gatunku.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- C. P l i n i u s S e c u n d u s: *Epistulae selectae*, with introduction et notes by J.H. Westcott, ed. by Allyn and Bacon, Boston 1926².
- Acta Primorum Martyrum Sincera*, ed. Th. Ruinart, Amstelaedami, 1713².
- Acta Sanctorum, Januarii II*, ed. J. Bollandus, Editio novissima, curante Joanne Carnandet, Parisiis & Romae 1866.
- A m b r o s i u s: *De virginibus*, SAEMO 14/1, 99-241; PL 16, 187-232.
- A u g u s t i n u s: *Sermones Ad Populum. De Sanctis*. PL 38, 1247-1483.
- A u r e l i u s M.: *Rozmyślenia*, tł. M. Reiter, Warszawa 1988.
- C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: *Stromateis*. PG 8, 685-1382; PG 9, 9-602.
- C y p r i a n u s: *De habitu virginum*. PL 4, 439-464B.
- D a m a s u s: *Carmina*. PL 13, 375-414A – *Passio S. Agnetis Virginis*, 402-403.
- H i e r o n y m u s: *Epistula 8 Ad Demetriadem*. PL 22, 1109-1123.
- O r i g e n e s: *Eis martyriion protreptikos*. PG 11, 563-638.
- A. P r u d e n t i u s C l e m e n s:
- *Contra Symmachum, Liber I*, w: *Prudence, t. III: Psychomachie, Contre Symmaque, texte établi et trad.* par M. Lavarenne, Paris 2002².
 - *Peristephanon Liber*, w: *Prudence, t. IV: Le livre des couronnes (Peristephanon liber), Dittochaon, Épilogue, texte établi et trad.* par M. Lavarenne Paris, 2003³.

⁶³ Por. *The old French lives of Saint Agnes and other vernacular versions of the middle ages*, ed. A. J. Denomy, Cambridge, Mass. 1938.

⁶⁴ Jakub de Voragine, *Złota legenda*, tł. L. Staff, Kraków 2003.

⁶⁵ Por. K. Radoński, *Święci i błogosławieni Kościoła Katolickiego. Encyklopedia Hagiograficzna*, Warszawa–Poznań–Lublin 1947, s. 8.

⁶⁶ *Acta Primorum Martyrum Sincera*, ed. Th. Ruinart, Amstelaedami 1713², s. 219, 391, 448, 457, 480, 617, 619-620.

Tertullianus:

- Apologeticus Adversos Gentes Pro Christianis, PL 1, 257-536A.
- De Spectaculis, PL 627-662B.
- Ad Nationes, PL 559-608B.

II. OPRACOWANIA

- Banterle G.: Introduzione, w: *Opera Omnia di Sant' Ambrogio*, [vol. 22] Inni, iscrizioni, frammenti, Milano-Roma 1994, s. 11-18.
- Bartelink G.J.M.: Sur les allusions aux noms propres chez les auteurs Grecs chrétiens, „*Vigiliae Christianae*” 15 (1961), s. 32-39.
- Baslez M.F.: Prześladowania w starożytności. Ofiary. Bohaterowie. Męczennicy, przeł. E. Łukaszyk, Kraków 2009.
- Den Boeft J., Bremmer J.: Review: *Notiunculae Martyrologicae IV*, „*Vigiliae Christianae*” 45 (1991) nr 2, s. 105-122.
- Burrows V.: Reading Agnes: the rhetoric of gender in Ambrose et Prudentius, „*Journal of Early Christian Studies*” 3 (1995), s. 25-46.
- Cytowska M., Szalest H.: *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*. Autorzy chrześcijańscy, Warszawa 1994.
- Diskant Muir C.: St Agnes of Rome as a Bride of Christ: A Northern European Phenomenon, c. 1450-1520, „*Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*” 31 (2004-2005), nr 3, s. 135-155.
- Fontaine J.: Le femme dans la poésie de Prudence, „*Revue des études latines*” 47bis (1970), s. 55-83 (Zbiór s. 415-443).
- Franchi de' Cavalieri P.: *S. Agnese nella tradizione e nella legenda*, „*Römische Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte*”. Supplementheft 10 (1899), s. 1-67.
- Fux P.Y.: *Les sept passions de Prudence*, Fribourg 2003 (Paradosis 46).
- Gacia T.: Analiza hymnu „*Agnes beatae virginis*” św. Ambrożego, „*Vox Patrum*” 19 (1999), t. 36-37, s. 259-270.
- Messenger R.E.: The Legend of St. Agnes in Early Latin Hymns, „*The Classical Weekly*” 37 (1943) nr 7, s. 75.
- Nehring P.: *Topika wczesnych łacińskich żywotów świętych (od Vita Antonii do Vita Augustini)*, Toruń 1999.
- Uwagi o czasowej strukturze najwcześniejszych łacińskich żywotów świętych, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka, t. 2, Kraków 1999, s. 109-127.
- Najwcześniejsza chrześcijańska opozycja wobec dziewictwa w świetle *De virginitate* V-VII św. Ambrożego, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka, t. 5, Kraków 2004, s. 197-217.
- Raby F.J.E.: *A History of Christian-Latin Poetry. From the Beginnings to the Close of the Middle Ages*, Oxford, 1953.
- Radoński K.: *Święci i błogosławieni Kościoła Katolickiego. Encyklopedia Hagiograficzna*, Warszawa-Poznań-Lublin 1947.
- Riposati B.: La struttura degli inni alle tre vergini martiri del Peristephanon di Prudenzius (III, IV 109-144, XIV), w: *Paradoxos Politeia*, FS G. Lazzati, Milano 1979, s. 25-41.
- Ruggiero F.: *Szaleństwo chrześcijan. Paganizm wobec chrześcijaństwa w pierwszych pięciu wiekach*, tł. E. Łukaszyk, Kraków 2007.

- Stabryła S.: The concept of martyrdom in Prudentius' Peristephanon, „*Analecta Cracoviensia*” 30-31 (1999), s. 561-570.
- Death for Christ as Victory in the light of Prudentius' Peristephanon, „*Analecta Cracoviensia*” 33 (2001), s. 675-682.
- Starowieyski M.: Wstęp, w: Aureliusz Prudentjusz Klemens, *Wieńce Męczenników*, przeł. M. Brożek i inni tłumacze, Kraków 2006.
- The old French lives of Saint Agnes and other vernacular versions of the middle ages, ed. J. Denomy, Cambridge, Mass. 1938.
- Walpole S.: *Early Latin Hymns*, Cambridge 1922, s. 69-71.
- Wiśniewski R.: Cuda i świętość, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda, E. Wipszycka, [t. 1], Warszawa 1997, s. 281-299.
- Wipszycka E.: *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2006.

THE IDEAL *VIRGO-MARTYR* IN PRUDENTIUS' *PASSIO AGNETIS*

Summary

In this essay the author juxtaposes two late fourth-century versions of the legend of the virgin martyr Agnes. According to the first one, presented by Damase and Ambrose, Agnes dies in the flames of fire. Prudentius introduces new details which were credited to the generation after Ambrose: the exposure in a place of ill repute, the miraculous preservation of her purity, and finally, the death by sword. Prudentius, in his poem, which is much longer than the Ambrosian hymn, adjusted a lot of motifs of virgin martyrdom to a different form of literary expression. In the course of the analysis of Prudentius' poem there can be extracted the following motifs: the saint's name, the age, the strength, the patience and perseverance in suffering, the refutation of pagan gods, the defence of virginity, the double crown as a prize for saving chastity and martyrdom, the mystic marriage—Agnes as a bride of Christ, the patron saint, the miracles through the intercession of the saint.

The poet's hymn has become paradigmatic. It provided the inspiration for his successive writers, sometimes modifying or adding to the individual threads.

So intense, throughout the history, the use of themes contained in the hymn XIV provides not only a recognition, which was given to its author, but also the wealth of spiritual experiences learned from reading the text. To some extent, the motifs of virgin martyrdom described in this essay evaluate and order the idea of the hymn, which is based on quite uncertain source material. The use of popular motifs makes Prudentius' hymn of the model for the work of its kind in early Christian literature.

Summarized by Agnieszka Strycharczuk

Słowa kluczowe: Prudentjusz, św. Agnieszka, dziewica, męczennica.

Key words: Prudentius, s. Agnes, virgin, martyr.